

**KISNEMESI MENTALITÁS A REFORMKORI
KÖVETVÁLASZTÁSOK ÉS TISZTÚJÍTÁSOK
TÜKRÉBEN**

PHD-DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

BOGNÁR KATALIN

Budapest

2010

I. TÉMAVÁLASZTÁS, A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, FORRÁSAI

A reformkori követválasztások és tisztújítások kutatását 2000-ben, egy szemináriumi dolgozat kapcsán kezdtem el, majd a 2001-ben leadott történelem szakdolgozatom *Követválasztási korteskedés a sajtó tükrében (1843, 1847)* címmel készült el.¹ Mind a szemináriumi dolgozat, mind pedig a szakdolgozat kizárólag a korabeli sajtóban megjelent értekező írásokat és megyei tudósításokat használta a követválasztások forrásaiként. Vizsgálódásom ekkor két évre, 1843-ra és 1847-re, ugyanakkor (Horvátországot és Erdélyt kivéve) egész Magyarország területére terjedt ki. A kismemesek követválasztások során betöltött szerepe kitüntetett figyelmet kapott a szakdolgozatban, de elsődleges célom az volt, hogy összehasonlítsam és egységes forgatókönyvbe rendezzem az egyes megyékben történt eseményeket, s elemezzem a politikai hírlapokban (*Pesti Hírlap, Világ, Jelenkor, Nemzeti Ujság, Budapesti Híradó, Századunk*) megjelent megyei tudósítások jellegzetességeit.

Az 1840-es évek elején útjára induló modern politikai sajtóban rengeteg tudósítás, vezércikk, elemzés íródott a követ- és tisztválasztó megyegyűlésekről, a korteskedésekről és a botrányokról, s még egy sajtóvita is kibontakozott arról, hogy mit lehetne tenni a politikai kultúra és a nemesi mentalitás javításáért. A korabeli cenzúraviszonyok és a megyei tudósítói rendszer hézagosságai miatt azonban csak a sajtó alapján nem kaphatunk teljes képet az eseményekről. Ebből a tényből kiindulva doktori disszertációmmal azt a kezdeti célt tűztem ki, hogy a hírlapok cenzúrázott, sokszor szűkszavú sorait levéltári forrásokkal egészítem ki. Érdeklődésem fókuszja is áthelyeződött: már nem az volt a kutatás tárgya, hogy az egyes források szerint hogyan és miért történtek a botrányos követválasztások, tisztújítások és korteskedések, hanem hogy ezekben az eseményekben a nemesség alsó rétegének tagjai milyen szerepet töltek be. A feudális kor utolsó két-három évtizedének követválasztásaival és tisztújításaival már számos tanulmány foglalkozott, de ezek elsősorban politika- és közigazgatás-történeti szempontból vizsgálták a vármegyék életének ezen kiemelkedő alkalmait, s az események irányítóira, főszereplőire koncentrálnak. A követválasztások és tisztújítások kismemesi vetületének vizsgálata azonban izgalmas és új eredményeket ígért.

A szakdolgozatban elemzett két reformkori év mellett szükségesnek bizonyult korábbi évek megyei választásait is bevonni a kutatásba. Levéltári kutatásaim több megyében nem hoztak elégséges eredményt (Fejér, Veszprém, Győr–Moson–Sopron, Nógrád), így a disszer-

¹ Mindkét dolgozat témavezetője Dr. Kósa László volt.

táció fő vizsgálati területe végül a reformkor négy, országosan is hírhedtté vált megyei választása lett. Ezek az 1833-as Heves vármegyei követválasztás és tisztújítás, az 1836-os szabolcsi restauráció, az 1839-es Tolna vármegyei követválasztás, valamint az 1843-as Zala megyei követválasztás. Ezen események során több bűncselekmény történt, amelyek ügyében utóbb a megyei törvényszékek vizsgálatokat indítottak. A fent említett négy választással kapcsolatban a megyei levéltárakban ma is megtalálhatók és kutathatók ezek a vizsgálati anyagok és az azokra alapozott perdokumentumok.

A sajtó és a levéltári források mellett vizsgálódásom köre – a kiegészítés és összehasonlítás igényével – kiterjedt még egy forrástípusra, mégpedig a szépirodalmi alkotásokra. A reformkori vármegyei követválasztások és tisztújítások botrányai számos alkotót megihlettek, akik vagy az eseményekkel egyidőben, vagy pedig több évtized távlatából írták meg a témával hosszabb-rövidebb terjedelemben foglalkozó műveiket. Disszertációmban ezért érdemesnek tartottam összevetni a levéltári források alapján körvonalazódó kismemesi viselkedést néhány irodalmi alkotásban megjelenő kismemesi képpel.

II. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

A felsorolt forrástípusok segítségével a kismemeseknek a megyei követválasztásokban és tisztújításokban betöltött szerepe számos oldalról megközelíthető: hogyan vélekedtek ezen réteg tagjai a felmerült politikai eszmékről, és törekvésekről; honnan szereztek ezekről tudomást; milyen hatással voltak rájuk a korteshadjáratok; milyen életkörülmények, vagyoni viszonyok tették őket fogékonnyá a megvesztegetésre. A kortesmozgalmak és a választások eseményei azt is több oldalról megvilágítják, hogy milyen társas és függőségi viszonyokban éltek a kismemesek saját kisebb közösségükben nemes és nemtelen társaikkal, előljáróikkal, papjaikkal, a tekintélyes földbirtokos „urakkal”, és a megyei tisztviselőkkel.

A dolgozat a felhasznált forrásokat a mentalitástörténet és a mikrotörténelmi módszer segítségével elemzi. A mentalitástörténeti szempontú vizsgálódás útmutatása alapján a követválasztások és tisztújítások során vállalt szerepek, viselkedések bemutatásával kiemeli azokat az elemeket, amelyek kollektívan jellemezték a vizsgált társadalmi réteg, a kismemesség mentalitását. Rámutat azokra a gondolattartalmakra, amelyek felfedik, hogy a kismemesség, ez a heterogén társadalmi csoport egy közösen vallott, ám gyakran csak utalásokban és

áttételesen felfedezhető értékrendszer alapján élte mindennapjait és nyilvánult meg a hétköznapiakat megtörő különleges események alkalmával.

A dolgozat témája és a felhasznált források főképp azokra a nemesekre vetnek némi fényt, akik cselekedeteikkel eltértek a normálistól, az elfogadott viselkedési szabályoktól. Felmerülhet így a kritika, hogy ezen különleges és egyedi esetek vizsgálata mennyiben járul hozzá a korszakról és a szóban forgó társadalmi csoportról kialakult történelmi tudásunkhoz. Erre a mikrotörténelem és a történelmi antropológia kutatási módszereit alapul véve a következő válasz adható: A vizsgált esetekből nem kell mindenáron általános következtetéseket levonnunk, hiszen az egyedi esetek önmagukban is érdekesek a tanulmányozásra, mert részleteikkel gazdagítják a történelemtudomány tudását a nemesség alsó rétegéről.

A források vizsgálata során mindig tisztában kell lennünk azzal, hogy a szövegek nem a múlt valóságát tükrözik, hanem annak politikai, morális, kulturális áttételeken keresztül megjelenő reprezentációi. A „valóságot” torzítva rögzítette, a hatalom szemszögéből átértelmezte a tanúvallomásokot rögzítő hivatali apparátus; saját élményeivel, érzelmeivel színezte leírásait a korabeli sajtó megyei tudósítója és a követválasztások és tisztújítások témáját irodalmi formába öntő alkotó. A szövegeket vizsgálva tehát nem arra kapunk választ, hogy milyenek voltak a kismemesek „valójában”, hanem hogy milyen képet szerettek volna a szereplők magukról közvetíteni; és hogy milyen kismemesi kép élt a vallomást lejegyzőkben, a sajtót tudósítóknak, és a szépirodalmi alkotókban.

A követválasztási, tisztújítási kicsapongásokat vizsgáló peranyagokban az érintett nemesekre vonatkozó kísérő információk között találhatunk olyan adatokat, amelyek megvilágítják a tanúként, vádlottként vagy áldozatként szereplő személy életkörülményeinek, vagyoni–gazdasági helyzetének egy-egy szeletét. Általában ezen adatok alapján tudunk következtetni arra, hogy az adott személy besorolható-e a kismemes kategóriába. A legtöbb esetben sajnos igen kevés adat derül ki a nemesekről, s be kell érünk egy-egy utalással.

Időnként azonban részletesebb képet is kaphatunk egy szegény sorsú nemes életének alakulásáról, vagyoni helyzetéről. Kutatásaim során erre azokban az esetekben nyílt lehetőség, amikor a vizsgált megyei választások során előtérbe került nemes már korábban is állt a megyei törvényszék előtt és ezen ügy(ek) iratai fennmaradtak. Így az 1839-es Tolna megyei követválasztás során verekedő Babos Márton nevű nemesről megtudhatjuk, hogy a meglehetősen alacsony presztízsű téglavetés mellett élelmiszer lopásból tartotta fenn magát és családját (VII. a. fejezet).

Több adatot tudhatunk meg egy nemesről abban az esetben is, ha vagyonáról valamilyen oknál fogva összeírás készült a megyei választásokkal összefüggésben (VII. b. feje-

zet). Erre akkor került sor, ha az illető meghalt, s vagy elítéltként a vagyonából kellett az örökösöknek pénzbüntetést fizetniük, vagy pedig az özvegye támogatásért fordult a vármegyéhez. Nem ritka, hogy ezek a vagyoni összeírások igen rövidek, s csak azt rögzítik, hogy az illető nemes semmilyen vagyonnal nem rendelkezett.

A feltárt esetek igazolják a kortársak és az utókor véleményét a nemesség alsó rétegének szegénységéről, a bűnügyek vádlottai ráadásul ezen társadalmi csoport peremén helyezkedtek el. Életkörülményeikből fakadóan nem volt veszténivalójuk, így a korteskedések, választások alkalmával sokmindenre kaphatóak voltak.

A követválasztások és tisztújítások forrásaiban lépten-nyomon találkozhatunk a kismemesek tájékozatlanságát, a politikai ügyekben való járatlanságukat leíró esetekkel; s ezek a kritikák gyakran összekapcsolódnak a nemesek műveletlenségének pellengérré állításával (VIII. a. fejezet). A megyei és országos politikában járatlan választók könnyen váltak a követi vagy megyei tisztségviselői posztra törő tekintélyesebb nemesek, az „urak” eszközeivé. A kismemesek jelentős része élt földesúri függésben – ezekben az esetekben sem volt tanácsos a földesúr akaratával ellentétesen fellépni a választásokon. Forrásainkban ritkábban találkozhatunk olyan leírásokkal, amelyek tudatosan választó és meg nem vesztegethető nemesekről szólnak (VIII. b. fejezet). Ezen megfigyelés magyarázatánál azonban figyelemmel kell lenni a források jellegére. A választásokat követő perek célja a normálistól eltérő és törvénytelen cselekedetek felderítése volt, így természetes, hogy azok az esetek állnak a középpontban, amikor felmerült a gyanú, hogy a nemeseket megvesztegették, lefizették, vagy egyszerűen csak megmondták (megparancsolták) nekik, hogy kire szavazzanak. A szépirodalmi alkotások témája is a kirívó, a normálistól eltérő esetek voltak. Ugyanez igaz a korabeli sajtóban megjelent megyei tudósításokra, ám a lapok nemcsak beszámoltak egy-egy választás eseményeiről, hanem maguk is korteskedtek (IX. fejezet). Kossuth Lajos *Pesti Hirlapja* részt vállalt a nemesek értelmi meggyőzésében, s ezt a célkitűzést szolgálták a politikai-gazdasági szükségszerűségeket megérteni képes, észérvek alapján szavazó nemesekről szóló történetek.

A szegényebb sorsú nemeseknek az urakhoz való viszonyában kettősség figyelhető meg – erre a jelenségre a szakirodalom már korábban felhívta a figyelmet. A forrásokban gyakran megjelenik a gazdagok iránti ellenszenv, gyűlölet; ugyanakkor fontos szerepet kapott a nemesi egyenlőségre, testvériségre való hivatkozás is. A 19. század elejére a nemesi egyenlőség már csak papíron létezett, de az erre való hivatkozás mind az urak, mind pedig a kismemesek viselkedését, egymáshoz való viszonyukat befolyásolta. A „minden nemes egyenlő” gondolat megnyilvánulhatott egyrészt abban a rátarti kismemesi attitűdben, amely

nem ismert el maga felett álló urat, nem engedelmeskedett a törvénynek és az azt képviselő tisztségviselőnek (X. a. fejezet). Ez a viselkedés gyakran virtuskodásba, erőszakba is torkollhatott. A másik oldalon viszont a nemesi egyenlőség hangoztatása az urak részéről egyfajta kötelező érvényű sorsközösséget is teremtett: az igazi nemeseknek össze kell fogniuk, egyetlen nagy család tagjaiként kell viselkedniük, egymást segíteniük (X. b. fejezet).

Az *una eademque libertas* eszme azonban inkább hiányként jelentkezett a kismemesi gondolkodásban; s ez a mindennapokban megélt valóság kétféle viselkedési módot eredményezhetett. Láthattunk példákat arra, hogy a nemesek, nemesi közösségek tudatosan elhatárolódtak az „uraktól”, s önállóan, a saját fejük után léptek fel egy-egy választás során. Sokuk azonban ezt nem tehette meg, mert egy földesúr függésében élt. Nemes nemesnek ura és parancsolója lehetett. A kismemesi vallomásokban ilyenkor is megfigyelhető az uraktól való elhatárolódás, ám ezekben az esetekben a szegény sorsú nemesek kisebbnek, kevesebbnek állítják be magukat uraiknál. Arra hivatkoznak, hogy azt tették, amit parancsoltak nekik. A kihágáson, verekedésen ért nemesek ilyenkor a felelősséget a tekintélyesebb nemesekre: az előljárókra, kortes- és pártvezérekre, követ- és tisztségviselő-jelöltekre hárították.

A nemesség jogi egységének fikciója ellenére nyilvánvaló határvonalak osztották meg a kiváltságos rendbe tartozók csoportjait (X. c. fejezet). A nemesi csoportok közötti elkülönülés az explicit kijelentések mellett megfigyelhető a megszólítások szintjén; a tegezésmagázás szokásaiban; a munkához, politikához, megyei tisztségviselőkhöz való viszonyban; s még abban is, hogy ki kivel mulatozott együtt a korteskedések során.

A vármegyei követválasztások és tisztújítások során a névtelenségből felbukkanó nemesekről mindig rokonaik, egy településen lakó társaik szolgáltatják a legtöbb információt. A tanúvallomások azonban nemcsak az adott személyről beszélnek, hanem bepillantást engednek egyén és közösség egymáshoz való viszonyába.

A kismemesek perbeli vallomásaikban önmagukról beszélnek, az ő szemszögükből nyerhetünk bepillantást életükbe, a korteskedésekben és a megyék politikai életében betöltött szerepükbe (XI. fejezet). Elemzésüknél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a tudatos elhallgatás és a torzítások lehetőségét, melyek mögött a nemesi közösségek tagjainak összetartása, a függőségi viszonyok kényszerítő kötelékei, megvesztegetés, vagy éppen fenyegetés állhat. Forrásaink azt is világosan megmutatták, hogy egy-egy ellenségeskedés, verekedés mögött nem feltétlenül és kizárólag az éppen aktuális megyei választás kérdései álltak, hanem a nemesek közötti korábbi nézeteltérések, viszálykodások szították az ellentéteket.

A botrányos követválasztások és tisztújítások forrásai – azon túl, hogy lehetőséget adnak arra, hogy egyes nemesek vagy nemesi csoportok szerepét, viselkedését vizsgáljuk –

utat nyitnak ahhoz is, hogy egy-egy személy korábbi (sőt, néha későbbi) életéről derítsünk ki részleteket; ezáltal gazdagítva a történelemtudomány tudását a nemesség alsó rétegének életéről a rendi korszak utolsó évtizedeiben

III. A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Hírlapi tudósítások 1843-ból. A Pesti Hírlap, a Világ és a Nemzeti Ujság vidéki levelezői a megyei követválasztásokról és tisztújításokról. *Kút*, 3. (2004) 3-4. sz. 79-87.

Kisnemesek az 1843-as Zala megyei követválasztáson. Bp., 2006. (*Folia Historica*, 24.) 5-10.